

kazár birodalom területén előforduló helynevekben meg is maradt (Németh i. m. 213—14); ilyen a Don melletti kazár erősségnek *Sarkel*nek a neve is. A kazár birodalom nagy földmíves kulturájára vonatkozó leírások (Németh i. m. 205) is azt tanúsítják, hogy a kazár birodalomban egy uralkodó nomád réteg, a türk, telepedett rá egy leigázott bolgár földmíves rétegre.<sup>59</sup> Az utóbbi körülmény és a kazár birodalom nyelvi viszonyairól szóló adatok arra is engednek következtetni, hogy a IX. század felé a kazárok is már elbulgárosodni kezdtek, vagy, hogy a két nyelv keveredett.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

### Anglit-bor.

A Károlyi család oklevéltárának IV. kötete közli Ecsed vára tartományának I. Rákóczy György fejedelem számára 1648-ban készült terjedelmes úrbéri összeírását, mely nemcsak gazdaságtörténeti szempontból nagybecsű, hanem a nyelvtörténet számára is igen értékes adalékokat szolgáltat. Ez a nevezetes urbárium a vártartományhoz tartozó Misztótfalu község úrbéri kötelezettségeiről szólóban említi a címbeli kifejezést és vele kapcsolatban a következőket mondja:

„Szőlőhegye az városnak széllyel terjedve az hegyeken; kiknek mennyi borok terem, az dézmálásnak állapotjában a b a n t i q u o [én ritkítottam, az alábbiakat is!] ilyen rencét tartottanak és most is tartják: elsőben hüttel mond minden embernek mennyi bora termett; abból elsőben is az misztótfalu praedicatornak járván az decima, azt ki adván az praedicatornak, az mi azon fellyül megmaradt, viszont abból az dominus terrestris számára tartoznak dézmát adni, úgy hogy minden tizenharmadfél köből borból az dominus terrestris számára egy köből borral tartozik, száz köből borból nyolcz köből esik dézmában; viszont kétszáz köből borból tizenhat esik, mely bort *anglit bornak* szoktak nevezni... Az vidékiek is az kiknek ezen az hegyen szöllejek vagyon, mind az praedicatornak való decimát, mind az dominus terres-

<sup>59</sup> Így ítéli meg a kazár birodalom ethnographiai viszonyait Németh Gyula is, csakhogy ő a türkök helyett a szabirokra gondol, akikhez járult „némi“ türk elem is.

trisszámára való *anglit* bort az szerint tartoznak praestálni, az mint ide fel specificáltatott“ (340—41).

Hogy voltaképen mi ez az *anglit* bor, melyről tudtommal egész nyelvtörténetünkben csak az imént idézett sorok emlékeznek meg, az a fentiek után nem kétséges. Az, aminek a NySz. és az EtSz. is mondja: 'a földesúrnak dézsmába adott bor, zehentwein.' Jelentése tehát egészen nyilvánvaló. Nekem ez alkalommal csak az elnevezés eredetét kell megmagyaráznom. S hogy ez megvilágosuljon, ahhoz előbb azt kell tisztáznom, hogy mit jelent az *anglit* bor jelzős kifejezés előtagja.

Szerintem ez az *anglit* előtag nem egyéb, mint az *Anglit* ~ *Angalit* női név, mely Sági meggyőző magyarázata szerint a latin *Agnēs* név *Agneta* mellékalakjának a származéka (MNy. X, 221—4). Az *Anglit* ~ *Angalit*-ről régi források nyomán Simonyi is azt tartja, hogy azonos az Ágnes névvel (Nyr. XLIII, 183). Knauz Kortana szerint az a római szűz és vértanu, kinek emlékét január 21-én üli az egyház, nemcsak Ágnes néven fordul elő a régiségben, hanem *Anglit* néven is. S hogy ez utóbbiból fejlődött *Angalit* szintén azonos az Ágnes-sel, arról még ez a XVII. század elején kelt feljegyzés is tanuskodik: „1604 esztendőben die 21 januarii *Angalit*-szűz napján a kastélyban lakunkban vittem haza az én feleségemet Rósás Ersébetet“ (Gr. Mikó Imre: ErdTörtAd. I, 92). Az *Angalit* ~ *Anglit* tehát egész bizonyosan a. m. Ágnes. De vajjon mi köze van akár az Ágnes-nek, akár az *Angalit* ~ *Angalit*-nak a borhoz? Mert ha nem tudunk köztük bizonyos kapcsolatot megállapítani, akkor nem mondhatjuk, hogy az *Anglit* név valóban azonos az *anglit*-bor előtagjával.

A legnagyobb középkori magyar nyelvű legendagyűjteményünk, az Érdy-kódex részletesen elmondja szűz szent Ágnes szsony rövid életének és változatos vértanui megpróbáltatásainak történetét. Azonban sem ebben, sem a Legenda Sanctorumban semmi olyan vonatkozást nem találunk; melynek segítségével valamilyen kapcsolatot tudnánk létesíteni a jeles érdemű szűz és a borital között. Amde fordítsunk a dolgot: nézzük meg a bor életét és a bordézsmá történetét, hátha ennek a vizsgálódásnak az útján célhoz érünk.

Az újbort mustul is szokás inni, meg csípős korában is, de igazi borul csak akkor számíthatni, mikor nemcsak hogy teljesen kiforrt, hanem már legalább egyszer le is fejtették, vagyis mikor már egészen tiszta. Rendszerint csak az első fejtés után kerül asztalra, ha ugyan nem akarják óbórnak meg-

hagyni. Apor Péter ugyan azt állítja a régiekről, hogy: „Mihelyen az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittának, dicsekedvén, mely finom s édes csípős; az ó bort kocsis, lovász itta, még az asztali szolga is neheztelte, ha ó bort adtanak innya“ (Monfrók XI, 326). Ezt azonban csak bizonyos korlátozással hihetjük el neki. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy a régiek sokkal többre becsülték az óbort az újnál. Akkor is az volt igaz, amit szólásaink vallanak: *Újért az óbort el ne hagyd. Óbor jó és új szalonna* (Kisviczay). *Óbornak ólénynak nem egy áron itéje* (Dugonics). Egy órai tojás, egy napi kenyér, *hat esztendő bor*, tizenötesztendő leány, harmincesztendő jóakaró *kellemetes* (Faludi). Apor szavait bizonyára úgy kell értenünk, hogy amikor a csípős újbort volt az ideje, szívesen itták az újat óbor helyett, sőt akkor még a szolga is megkívánta belőle mint újságból a magáét. Meg is kapta, ha másért nem, hát hogy a nagy vágyakozástól el ne vesse péterkéjét. De mikor azután megszűnt az újbor kellemes csípőssége, nyomban vége lett pünkösdi királyságának, és többé se úr, se szolga nem cserélte el az óbort újért. Ebben bizony Plautusszal tartottak: *Qui utuntur vino vetere, sapientes puto*, vagyis okos ember óbort iszik, jól tudván u. i., hogy csak a jóféle óbor az igazi *opus divinum*, mert az *cum hilarit mentem, facit sapientem*.

„A’ melly bor a’ maga sepréjén vagyon, az erős, és nem igen kedves ízű szokott lenni, mellyhez képest, ha azt valaki meg akarja innya, vagy eladni, tehát azt lekell néki a’ sepréjétől húzni“, mondja egy másfélszázados borkezelési utasítás (Az olvasás gyakorl. rend. könyv. II, 245. 1792). Az újbor első lefejtése aszerint szokott korábban vagy későbbben történni, hogy mikor szüreteltünk és hogy milyen tökéletes volt a bor zajos erjedése (l. a borászati szakműveket). Rendesen december—január hónapjában érkezik el az ideje, mert „akkorra a bor már jól elválk seprőjétől, egyik hamarabb, másik később, aszerint amint a bor kövérebb vagy soványabb“ (i. m. 245). Amint a seprő leüledik, a bor nagyjában megtisztul és nyomban le szokták fejteni. Az első fejtés után jut el az újborérésnek arra a fokára, hogy élvezni lehessen. Ezért tartották a régi görögök az ú. n. kisebb vagy falusi Dionysiákat Poseidon hónapjában (december—január), vagyis abban az időben, midőn a vidéken először ízlelték meg az újbort. Az athenaiek valamivel később, Gamelion hónapjában (január—február) kóstolták meg az újbort az ú. n. lenaeákon (vö. Ókori Lex. I, 576), mert

az ő boruk valószínűleg akkor tisztult meg kellőképen. „A' Házi paraszti és őreke valo Kalendarium az Esztendőnek tizenkét hónapja szerint a' mint Beda le irta“ azt mondja januárius haváról: „Ely ekkor fűszerszamos cekekkel [olv. étkekkel], meleg etellel itallal, és borju hussal, *új bort is igyál* kövért de mertekletesen“ (Apáczai Csere János: Magy. Encycl. 483), jól tudván, hogy az újbor ivásának január havával kezdődik az ideje.

Egészen bizonyos, hogy az újbor a régi magyar urak asztalára sem került az első fejtés, vagyis január hónapja előtt, még ha *majorságbor* volt is, vagyis az úrnak saját termése. Annál kevésbbé fogadta el a dominus terrestris a jobbágy szolgáltatatta dézsmabort korábban az első fejtésnél, mikor aztán seprő nélkül, tisztán, ihatóan kapta meg. De ebből a borból nem is kilenczed járt neki, hanem csak a termés tizenharmadfeled része, mert amint fentebb olvasható: „száz köből borból nyole köből esik dézmában“.

A különféle jobbágyi szolgáltatások határideje pontosan meg volt állapítva, de rendszerint úgy, ahogy a földesúr legtöbb hasznát látta. Így pl. a János Zsigmond alatt, 1566-ban Szebenben hozott törvénycikkekben: „A bárány és a méh dézmáról végeztetett, hogy ő felsége arendatora a *bárány dézmát pünkösdbbe szedje fel. A méheket pedig szent Bertalan napban* — a mint a régi szokás volt“ (Gr. Mikó Imre: ErdTörtAd. II, 371). Valószínűleg azért szabták meg így, mert pünkösdig az idei bárány már jól kifejlődött, volt miben válogatni; a méhek köpüje pedig Szent Bertalan tájban a legtelibb. Bertalan napja (aug. 24.) után, mikor már a tarlóvirág is elhull, a méhcsalád többé nem szaporítja a készletét, hanem éli. A jobbágy bora január közepéig le van fejtve, tiszta, iható. Természetes tehát, hogy a földesúr január második felének valamelyik jelesebb napja táján kívánta belőle a dézsmát. És talán nem véletlen, hogy a lefejtett, tiszta dézsmabort éppen január 21-én, *Agnēs > Agneta > Anglit* napján szedték be a dominus terrestris számára, annak a zsenge korában vértanuvá lett szentnek a napján, akinek a nevét a gör. *áγνός* > lat. *agnus* 'castus; tiszta, szeplőtelen, szűz' jelentésű szóból származtatták. A *Szent Anglit* napján szedett dézsmabort méltán nevezhették *anglitbor*-nak. És alkalmasint nemcsak Misztótfaluban hívták így, hanem máshol is.

Az *anglitbor* ennél fogva olyan jelzős összetétel, mint a *jakabszőlő*, *jakabszilva*, *jakabkörte*, *jakabburgonya*, *tamáske-*

szeg, szentgyörgykeszeg, lőrinckörte, szentivánalma, szentgyörgybogár, szentgyörgyvirág 'gyöngyvirág', józsefvirág 'kan-kalin' stb., meg végül a *lacikonyha*, melyről Szállóigék, szólás-módok c. könyvemben, azt hiszem, 'sikerült' bebizonyítanom, hogy eredetileg azt a konyhát nevezték így, melyet a Szent László napjával (jún. 27.) kezdődő nagy meleg miatt kint ütöttek fel az udvaron, a friss levegőn, a fa árnyékában (i. m. 126—135).

Befejezésül megemlítem, hogy az *Anglit* ~ *Angalit* személynév nemcsak az *anglitbor* összetételben vált köznévvé, hanem — amint már Simonyi is állítja (Nyr. XLVI, 19) — abban az 'ácsorgó, lebzselő, lassúskodó' jelentésű *angalit* háromszéki székely tájszóban is, melyet a Tsz. és ennek nyomán CzF. és a MTsz. is idéz. Az EtSz. szerint ennek is ismeretlen az eredete. Én azt hiszem, hogy az *angalit*-nak eredetileg 'effeminatus, asszony módra viselkedő' volt a jelentése, és azt a férfit gúnyolták vele, aki épúgy elácsorgott, lebzsel, s emiatt lassan végezte a munkáját, akárcsak a beszélgetni, eltanyázni szerető vászon-cseléd. Tehát éppen olyan nyelvi jelenséggel van benne dolgunk, mint a *Zsuzsánna* > *Zsuská*-ból lett *suskás*, a *Katalin* > *Katuská*-ból eredt *katuska*, a *Katalin* + *Ilona* > *Kati* + *Pilá*-ból való *katipila*, az *Apollónia* > *Apalin*-ból származott *apalin*, a *Júdit* > *Jutka*, *Borbála* > *Bori* nevekből magyarázott *jutka*, *bori* jelentésváltozatok esetében (l. MNy. III, 181, XXIII, 54). Ide sorozható még az *Anna* > *Pandá*-ból keletkezett és 'katuskaférfi' jelentésű hortobágyi *kampanda* (< *kan panda*) szó is (NyF. LVI, 39). Az *Angalét* ~ *Angalit* személynév erdélyi használatáról l. Wertner Mór adatait Nyr. XLV, 151.

Ha fenti fejtegetéseim annyira helytállók, mint amennyire hiszem, hogy azok, akkor a már eddig megjelent első kötetében is rendkívül becses, de egy kissé bőre szabott és a magyar nyelvtudomány roppant kárára az anyagiak hiánya miatt valószínűleg soha el nem készülő EtSz.-nak ismét két szava mellől törölhető az a kutatásra ösztönző megjegyzés, hogy: Eredete ismeretlen.

Csefkó Gyula.